

Kőszeghy Péter: Az én életemben éltető épségem. Irodalomtörténeti tanulmányok

Budapest: Balassi Kiadó, 2022, 567 l.

BARTÓK István

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, ny. tudományos tanácsadó
ORCID: 0000-0001-6206-8068

A kötet alcíme szerint irodalomtörténeti tanulmányokat ígér, valójában azonban sokkal többet nyújt. A legóvatosabban fogalmazva is: igen tágan értelmezett irodalomtörténetet. Minél meszebbre tekintünk vissza az időben, annál nehezebb behatárolni a mai értelemben vett irodalom fogalmát. Kőszeghy Péter könyve parádés példája annak, hogyan fonódnak össze a régiségben a legkülönbözőbb írott műfajok az egyes korszakok történelmi, politikai, vallási, felekezeti viszonyaival, eszmei áramlataival. Azt sem túlzás kijelenteni: sokszor a történettudomány, művelődés-, művészet- és mentalitástörténet területére is besorolhatók a szerző egyes megállapításai.

A 15 tanulmány válogatás az 1996–2019 közti szűk negyedszázad során megjelent írásokból, a vizsgált művek keletkezési ideje szerint a 12. század végétől a 20. század végéig, középpontban a szerző által legtöbbet kutatott 16–17. századdal. Mi lehet az a vezérfonal, amelyre felfűzhetők a Kőszeghy Péter szerteágazó érdeklődését tanúsító tudományos eredmények? Előszavában a szerző maga adja meg a választ: „Legtöbb írásom valahogy kötődik a régiség szerelemképéhez.” Néhány sorral később Kőszeghy – Andreas Capellanus értekezése nyomán összefoglalva – meg is indokolja, hogy ez a szempont miért ilyen fontos: „Röviden: *a szerelem minden jó forrása.*” (7.)

A következőkben nem tartom feladatommak a tanulmányokban megfogalmazott állítások értékelését, minősítését. Egy részük évtizedekre visszamenő vitákhoz kapcsolódik, egy-egy téma avatott szakértőinek véleményét vagy elutasítva, vagy elfogadva, de mindig tiszteletben tartva. Tartalmi kérdésekben az érdemi vitát az érintett szakterületek illetékes kutatóira bízom. A továbbiakban tehát legfőképpen a kötet ismertetésére szorítokozom, remélve, hogy felkelthetem az érdeklődést a benne foglaltak iránt, esetleg újabb állásfoglalásokra ösztönözve azokat a szakembereket, akiknek a figyelmét elkerülték volna a korábbi megjelenések.

A tanulmányok nagyjából a témák időrendjében követik egymást. Néhol a tematikai hasonlóság indokolja az ugrást az időben. Az első három dolgozat szorosan kapcsolódik mind a szerelem kérdésköréhez, mind Kőszeghy legismertebb kutatási területéhez, Balassi Bálint költészetéhez. Megjelenik a szerelem irodalmi ábrázolásának két alaptípusa: az erkölcsnemesítő, tiszta érzelmek megszólaltatója, az udvari – lovagi? trubadúr? petrarkista? – szerelem és a populáris regiszterbe sorolható költészet, a „fajtalan” vonzalmak alantasabb megfogalmazása.

Andreas Capellanus azt a szerelemfilozófiát, „a szerelem tisztos művészetét” fejti ki, amely évszázadokra meghatározta férfi és nő viszonyának magaszosabb ábrázolását. A kötet első tanulmányában Kőszeghy igen részletes szakirodalmi szemle alapján tekinti át, mikor hogyan értelmezték a művet és általában az udvari szerelem problémakörét. Különböző közvetítő forrásokon keresztül ez a szerelemfelfogás Balassi Bálinthoz is eljutott, döntő mértékben befolyásolva költészetét.

Az *Eurialus és Lucretia*-história szerzőjének sokan Balassit tartják. Kőszeghy e tekintetben negatív eredménnyel kapcsolódik a kutatásba: meglátása szerint Paksi Mihály a szerző. Részletesen ismerteti életrajzát, hosszú peregrinációját, melynek során rendkívüli műveltségét megszerezte, kapcsolatait korának kiemelkedő személyiségeivel, a humanizmus és a reformáció jeles külföldi és magyar képviselőivel. A Pataki Névtelennel tulajdonított história szerzőségével kapcsolatban cáfolja mind a Dobó Jákob, mind a Balassi mellett szóló érveket. Felsorolja a Paksi személyét valószínűsítő adatokat, ám józan mértéktartással így fogalmaz: „Bármennyi adat is igazolja Paksi szerzőségét, amíg nem ismerünk tőle magyar nyelvű verset, csak feltételezés. Ám feltételezésként – szerintem – a legvalószínűbb.” (121.)

A virágénekekről szóló tanulmány a virágszimbolika eredetének vizsgálatától eljut a duális szerelemfelfogás másik pólusához, a szerelmi költészet kevésbé emelkedett regiszteréhez, amennyiben a virágének meghatározást jellemzően a metaforikus szexuális utalásokat tartalmazó versek megnevezésére használták. Kőszeghy számos adattal támasztja alá, mennyire általános volt a régiségben az efféle „lator, parázna, buja” éneklés elitélése erkölcsi szempontból, de az ellenkező véleményekre is hoz példákat. Irodalomtörténetünk egyik alapvető kérdése, hogy volt-e magyar nyelvű szerelmi költészet Balassi előtt, és ha igen, azt hogyan képzelhetnénk el. Ez lényegesen befolyásolhatja a költő megítélését, attól függően, hogy valamilyen hagyomány folytatójának, betetőzőjének vagy radikális újítónak tekintjük.

Folytatódik a szerelmi tematika Theagenes és Chariclia kalandjainak elbeszélésében, „amelynek lírai betétei a kor legszínvonalasabb magyar nyelvű szerelmes versei”. (179.) A magyar szöveg története „in medias res” a kézirat részletes ismertetésével kezdődik. Természetesen nem marad homályban a forrás, Héliodórosz regényének európai recepciója: görög szövegkiadások, latin és nemzeti nyelvű fordítások. A magyar szöveg forrása „egy alig ismert kisvárosi iskolamester”, Johann Zschorn latinból németre fordított változata. Czobor Mihály szerzőségét illetően érvei felsorolása után Kőszeghy hasonló mértéktartással fogalmaz, mint a már említett *Eurialus és Lucretia* attribúciójával kapcsolatban: „Mégis, mindezek ellenére, százszázalékos bizonyossággal nem merném kijelenteni, hogy ő írta a magyar *Charicliát*.” (175.) A művet nem a széphistória-hagyomány folytatójának, hanem a magyar verses regény, a románc első kísérletének tekinti. Állítását a poétikai sajátosságok, a magyar versnyelv megújításának példáival támasztja alá. A Czobor–Gyöngösi-összehasonlításban (*Új életre hozatott Chariclia*) minden tekintetben Czobor javára dönt.

A következő tanulmány annalesszerűen, évenként foglalja össze Czobor életének főbb eseményeit, számos forrás beillesztésével. Az áttekintés a 14. századi ősökkel kezdődik. Kirajzoló-dik Czobor Mihály családi élete, peregrinációjának állomásai, katonai és politikai, diplomáciai pályafutása. Jelentős Bocskai István szolgálatában végzett tevékenysége, portai követjárásai. A zsitvatoroki béke aláírói között szerepelt. Kőszeghy tárgyilagosságát dicséri, amikor Czobor hagyatéki leltárának ismertetésekor saját attribúciója ellen szolgáltart érvet: „A leltárban a *Chariclia* forrásának egyetlen kiadása sem található.” (277.)

A továbbiakban ismét egy „lator vers” gyanújába keveredett szövegre, a *Balassa János éneke solymocskájáru*l címen számontartott versre kerül sor. Kőszeghy szoros olvasással és kommentárakkal indokolja értelmezését, mely szerint „se nem udvari, se nem lator” (301), hanem egy bibliai helyet parafrazeáló groteszk, amely Balassa Jánoson élcelődik, méghozzá az európai művelődéstörténetben fellelhető képnyelvet használva.

Telegdi Kata leveleként vonult be az irodalomtörténetbe a következő tanulmány tárgya. Címzettjét nem ismerjük, szerzője bizonytalan. Úgynevezett verses betéte egyesek szerint kezdetleges próbálkozás, mások Balassi költészetéhez hasonlítják. Kőszeghy a levél keletkezésének körülményeit tisztázandó alapos család- és eseménytörténeti kutatásokat végzett, középpontban Kisvárdai birtokviszonyaival, örökösödésének problémáival. Kitér a szellemi környezetre is, Kisvárdát valóságos humanista központként bemutatva. Mindezek alapján címzettként Telegdi Kata sógornőjét, Várdai Katát feltételezi. Valószínűnek tartja, hogy a levelet Telegdi Kata nevében valaki más írta. Vers helyett rímes prózáról beszél. És hogy a kötet vezérfonala se maradjon ki, figyelmeztet rá: a levélben szereplő kert „mindig a szerelem, méghozzá az udvari típusú szerelem színhelye”. (364.)

A *Czech-kódex* tulajdonosairól szólva fény derül kalandos életükre. Magyar Benigna „a kor selyemfiújával”, Kereki Gergellyel kötött harmadik házasságában is első férje, Kinizsi Pál feleségének tartotta magát. Megunva férjének gaztetteit – aki nemcsak hogy okiratot hamisított, templomot rabolt, de még meg is csalta – megölette. A gyilkosságért fő- és jószágvesztésre ítélték, de Kinizsi Pál érdemeire való tekintettel kegyelmet kapott, feltehetően a domonkos apácák Nyulak szigeti kolostorában fejezte be életét.

Másfél századdal később egy másik kolostor, a nagyszombati klarissza zárda lakója volt a kódex másik ismert tulajdonosa, Balassa Mária Viktória. Több forrás utal a kolostorban uralkodó „csintalan, feslett, a regula ellen való” viszonyokra. Egy fiatal apáca például fiúruhába öltözve csábította idősebb főnöknőit, akik – a forrás tanúsága szerint – nem is álltak ellen a kísértésnek. Mária Viktória két társával, nem tudván elviselni a „fertelmességeket”, szökni próbált, de kísérletük kudarcba fulladt. A két ugyancsak eltérő alkatú tulajdonos személye között közös lelki táplálékuk, a *Czech-kódex* teremt szoros kapcsolatot.

Előre ugorva az időben már a 18. században járunk. Krucsai János, Rákóczi egykori ezrede se pert indított hűtlen felesége ellen. A tanúvallomások alapján – amelyek sikamlós, olykor kifejezetten trágár részleteit a tanulmány pontosan idézi – a vármegyei törvényszék a vádlottat halálra ítélte. Végül kegyelmet kapott, de minden vagyona Krucsaira szállt. 16 év elteltével az asszonyt ismét hűtlenségen kapták, és az újabb per ítéletének megfelelően ki is végezték. A történetnek, pontosabban annak elhallgatásának irodalmi lenyomata Kelemen Didák halotti prédikációja Krucsai temetésén. Kőszeghy elemzése szerint a szöveg amellest, hogy a kritikus 27-28 év egyszerűen kimarad, mégis mindkettőjükről, a férjről és a kivégzett feleségről szól.

Ennyi „fertelmesség” részletezése után felüldülésként hat a „Keresztény szüzeknek tisztességes koszorúja”. A tanulmány címe az 1591-ben megjelent nagyszombati kiadvány címét veszi kölcsön, „amely az első magyar nyelvű gyermekkönyv, egyben az első nőnevelő olvasmány, egyben az első erkölcs-botanikai mű, s egyben az első olyan könyv Magyarországon, amelyben botanikai ábrázolások vannak”. (442.) Pécsi Lukács egy német munkát fordított magyarra, egyszerűen alkalmazta a hazai viszonyokra. Az erényeket különféle növények jelképezik. A ma-

riológia növénysszimbolikája mellett megjelenik az *Énekek éneke* értelmezési hagyománya is. A tanításokból az elretentő és a követendő példák nyomán kirajzolódik a régiség nőeszménye.

Ugyancsak a neveléshez kapcsolódik a grobiánus irodalom magyarországi képviselője, Csáktornyai Mátyás átdolgozása, az iskolai illemtanok közeli rokona. Friedrich Dedekind forrásként hivatkozott műve a korábbi szatirikus irodalomból merítve vált a faragatlan, parasztos viselkedés szatírjává. Különféle latin és német változatai sokszor megjelentek. Kőszeghy felhívja rá a figyelmet, hogy a magyar kiadás egy tudatos program része. Debrecenben Csáktornyai János a 16. század végén egy csoportban adott ki viselkedési normákkal foglalkozó műveket. Összevetve a másik Csáktornyai, Mátyás kolozsvári magyar *Grobiánjával*, Kőszeghy arra a következtetésre jut, hogy a két munka „egymásra felel, [...] pontosan ugyanazt tekintti témájának színe és visszája alapon”. (487.)

Tinódi három strófájának vitatott értelmezéséből indul ki a következő tanulmány. Kőszeghy a „rác-módban” játszó „hegedős” hangszerét, előadásmódját, nevét, nyelvét és nemzetiségét, valamint az előadottak műfaját és tartalmát vizsgálva csatlakozik Vujicsics Sztoján évtizedekkel korábbi megállapításaihoz: „van olyan állítása a szerzőnek, amely legfeljebb valószínűsíthető, de nem bizonyítható, ámde nyilvánvaló tévedése (szemben későbbi értelmezőivel) nincs.” (510.)

A *Nádasdy-Mausoleum* hun és magyar vezérek és királyok ábrázolásait tartalmazza, latin és német versekkel kísérve. Kőszeghy áttekinti keletkezésének körülményeit, beleértve az előzményeket és közvetlen mintákat, valamint a kiadvány célját: a nemzettudat erősítését és a nemzetközi szinten érvényesülő propagandát. Mindez a korszak – a 17. század közepe – történelmi, politikai viszonyainak összefüggéseiben nyer értelmet. A tanulmányíró értelmezése szerint a kiadvány Nádasdy III. Ferenc részéről egy utolsó, kétségbeesett kísérlet a Habsburg–magyar ellentét feloldására. „Egyrészt asszimilálódni, másrészt megőrizni, sőt erősíteni az identitást. Ez a vágyott fából vaskarika sikertelen volt.” (524.) A kérdés továbbgondolására készítet az az általánosító megjegyzés, mely szerint a probléma felmerül minden olyan esetben, amikor egy nép kisebbségbe kerül egy erősebb idegen hatalommal szemben.

A Mikszáth-tanulmány ki is lép a régiségből, meg nem is. A *két koldusdiák* című Mikszáth-regény egyik szereplője ugyanis a kötet egyik előző tanulmányában tárgyalt Krucai János. A megidézett személy azonossága mellett a valóság és a fikció, történelemtudomány és szépirodalom összefüggése is kapcsolódik a régiséghez, melynek egyik alapkérdése a „história és poézis”, a történetíró és a költő viszonya. Mikszáth írásaiból és levelezéséből megismerhetjük álláspontját a kérdésben, mégpedig Kőszeghy erősen irodalomelméleti ihletettséggű értelmezésében.

A kötet utolsó írásával elérkezünk a 20. század végére. Gáli József tragikus életének és munkásságának felvázolása után sor kerül 1981-ben posztumusz megjelent novelláskötetének ismertetésére. A javarészt önéletrajzi indíttatású elbeszélésekből kirajzolódnak a század borzalmi: Auschwitz, világháború, Rákosi-korszak, forradalom, megtorlások, konszolidáció – mindez egy kikeresztelkedett zsidó család tagjának szemszögéből. Az identitásnak meghatározó szerepe van. Kőszeghy megfogalmazásában – a tanulmány, egyben a kötet utolsó mondataiban – az elfeledett szerzőt „a 20. század jelentős írói közt kellene számontartanunk. Egy zsidó magyart. Egy zsidó zsidót. Egy magyar magyart. Sok van ilyen, csak nem írnak ilyen jól.” (546.)

A tartalmi áttekintés után egy technikai jellegű észrevétel: az illusztrációk élvezhetőségének vélhetőleg a nyomdai lehetőségek korlátai szabtak határt. Egy-egy kontrasztos könyvcímlap, nyomtatott szövegrészlet vagy kézirat reprodukálása lapnyi méretben zavartalanul ta-

nulmányozható. Kevésbé van így azokkal a képecskékkel, amelyek – talán papírtakarékossági okból – a szövegbe illesztve néhány centiméteres nagyságban kaptak helyet. A szürke tónusokban bővelkedő fekete-fehér képek vagy színes festményrészletek, kódexlapok fényes műnyomó papíron bizonyára jobban mutatnának – de hát az sem lehet olcsó...

Végezetül, visszatérve a kötet elejére: az előszó első mondataiban megjelenik a humanista ajánlásokból jól ismert fordulat, a kötelező (ál)szerénység, ami sokszor valódi szerénytelenséget takar. Kőszeghy leszögezi: „én nem vagyok komoly tudós”. (7.) Saját bevallása szerint a régiség tanulmányozása számára nem munka, hanem szórakozás. Végigolvasva a könyvet meggyőződhetünk róla, hogy a két dolog nem feltétlenül zárja ki egymást. Láthatjuk a példákat a szerző filológiai alaposágára, széles körű forrásismeretére, a hazai és a nemzetközi szakirodalom imponáló hivatkozására, saját jól megalapozott kutatási eredményeire. Mindezek feldolgozását elősegíti Kőszeghy gördülékeny stílusa. Kiválóan alkalmasak az olvasó figyelmének felkeltésére a szaktudományos adatok között fel-felbukkanó fordulatos történetek, néhol – fogalmazzunk finoman – frivol mozzanatok. Az utóbbiak legtöbbször tartalmi vagy szó szerinti idézetek, Andreas Capellanustól Machiavellin keresztül Lator Lászlóig. (Aki kíváncsi a részletekre, olvassa figyelmesen a kötetet!) Az esetenként határozottan szellemes, szórakoztató előadás, egyes publicisztikára emlékeztető címek sem mondanak ellent a „komoly tudóssal” szemben támasztható követelményeknek, ellenkezőleg: mind a szerzőnek, mind a tárgynak javára válik, ha az eredmények könnyen befogadható formában elérhetők.

Így is történik. A kötetbe válogatott tanulmányok megjelenítik Kőszeghy Péter, a komoly tudós – immáron a szerzőtől kölcsönzött (ál)öniróniától mentesen, idézőjelek nélkül! – munkásságának maradandó szakmai hozadékát éppúgy, mint az írások tartalmából és stílusából kirajzolódó józan, mértéktartó, mégis öntudatos, határozott, markáns egyéniségét.